

Krizsán László

Allegória és aktualitás a Madách-kutatásokban 1956 után

Madách Irodalmi hagyatékának mindenkor aktualitásáról *Babits Mihály* az alábbiakat írta:

„*Olvasd újra művét s úgy fog hatni reád, mint valami véres aktualitás; korod és életed legégetőbb problémáival találkozol; szédülten és remegő ujjakkal teszed le a könyvet. A versek, amik nehézkesek és avultak voltak megírásuk napján, frissek ma, mintha tegnap keltek volna...*” – Babits Mihály e zseniális történelemszemléletét az 1956-ot követő esztendőkből még nem ismertem. Ámde „életem legégetőbb problémái” elvezettek Madách Imréhez, s a madáchi életmű kutatása során láttam meg alakjában és sorában koromat, kortársaimat, meg azt a páratlan lehetőséget, hogy róla, küzdelmeiről szólva, beszélhetek korom „eseményé” degradált nemzeti szabadságharcáról.

Babits látnoki szavai a gyakorlatban igazolódtak. A madáchi hagyaték, mint valami „véres aktualitás” előtárta 1956 és a forradalmat követő évek valóságát és e kor közvetlen hasonlóságát Madách életének utolsó másfél évtizedével.

Az 1849-et és 1956-ot követő évek legszembetűnőbb azonossága, hogy mindkét időszakban egy *levert szabadságharc utáni megtorlás* gyötrelmeit szenvedte a nemzet.

Mindkét alkalommal orosz fegyverekkel némították el a forradalom- és szabadság hangját.

Mind 1849, mind 1956 után az ország külső függősége erősödött, és a belső, terror-intézkedéseknek megfelelő igazgatást egy külső hatalom által irányított, nemzetáruló csatlóskormány végezte.

A cenzúra mindkét történelmi időszakban az irodalom legfőbb szabályozója volt.

Hasonlóság mutatkozik a két korszak között abban is, hogy mindkét alkalommal erős emigráció és hatékony nemzetközi mozgalmak szerveződtek külföldön, amelyek némileg csökkenteni tudták a terror tobzódását.

Az analógia a két korszak eseményei között szinte önként tárulkozik fel. Megerősíti továbbá a hasonlóság vonásait egy nem eseményyszerű, hanem lelki-akarati tényező is, az *újrakezdés szándéka*. Ezen elhatározás a

társadalom jelentős részében élt 1956 után, különösen a megtorlás legvéresebb időszakában, és emlékeztetett az *1861-es visszavetési kísérletre, 1848 eszméihez*.

A két korszaknak Madách személyében közös hőse, a forradalomért és nemzeti szabadságért küzdők és szenvedők *történelmi prototípusa bontakozott ki*.

Az a költő, aki már 1945 után céltáblájává vált a marxista ideológusok meg-megújuló támadásainak, és akinek művét a bevezető sorokban idézett Babits úgy jellemezte, hogy „*egyetlen igazában filozófiai költemény a világirodalomban*”.

E megállapítás szolgálhat akár elégséges magyarázatul is ahhoz, hogy miért lett szálla a marxista teoretikusok – Lukács György, Révai József és mások – szemében a Petőfi mellett egyetlen, világirodalmi mércével mérhető magyar költő? Élete aligha adott okot bármiféle kedvezőtlen megítélésre, hiszen 1848-49 cselekvő katonája volt. Igaz, Lukács és Révai még úgy tudta, hogy „*betegsége miatt nem vett részt a forradalom és szabadságharc eseményeiben*”. Ám a költő Habsburgok általi bebörtönzéséről és 1861-es politikai szerepléséről feltétlenül tudomással kellett bírniuk. Eme tényeknek pedig, egy olyan politikai párt képviselőiben, amely párt a magyar múlt forradalmi, szabadságharcos és haladó hagyományainak egyetlen örököséként reklámozta magát, tiszteletet, s nem bírálatot kellett volna kíváltaniuk.

A marxistákat azonban nem Madách, hanem műve, „*Az ember tragédiája*” érdekelte. Az sem irodalmi értékei és jelentősége miatt, hanem mert egy másfajta, a marxizmustól eltérő gondolkodás terméke volt,

alkalmas és képes arra, hogy megbontsa az előírt közgondolkodás egységét, és hogy társadalmi elégedetlenséget serkentsen. Madách művének ilyen megítélése a *napi politika* hatalmi kérdésévé degradálta a világirodalom „*egyetlen igazában filozófiai költeményét*”.

A szocialista társadalmi eszmény – de még inkább a hatalom megtartásának minden eszközt felhasználó gyakorlata – *nem tűrhette a társadalmi rend elleni folytonos lázongás jelenlétét a közgondolkodásra nagy hatást gyakorló irodalomban*. A szocialista társadalmi és hatalmi felfogás nem tűrhette olyan hős létezését – akárcsak az irodalomban is –, *aki szembekerül a fennálló renddel*, a közösséggel, s konfliktusának egyéni indítékai vannak, és végül az egyén és társadalom párharcának erkölcsi győztese: az individuum.

A pártideológusok ezen félelme komikus- és hatalommániákus voltában valamilyest hasonlított azokra a kétségbeesett, hatalomféltő intézkedésekre, melyekkel a XIX-XX. század fordulóján „*Európa beteg embere*” II. Abdul Hamid török szultán igyekezett védeni pozícióját. Ismeretes például, hogy az elektromosság alkalmazását és felhasználását sokáig azért hátráltatták, mert a villanyáramot termelő dinamó neve vészesen hasonlít a császári palota felrobbantására is alkalmas dinamitéra. Jobb tehát a hatalomra veszélyes fogalmakat kirekeszteni a társadalom tudatából!

Madách és „*Az ember tragédiája*” ellen felvonuló ideológusok és „*irodalmárok*” valószínűségi „*nemzeti ihletésű*” gondolkodóként, teljesen önállóan cselekedtek. A szovjet vezérlőpártot és annak irányítóit min-

denben szolgálai követő magyar „eszmefelölösöknek” talán ez, a *Madáchot és művét megcélzó támadás volt az egyetlen olyan megnyilatkozása, amelyet nem Moszkva kezdeményezett és irányított.*

Nagyon valószínűnek látszik, hogy a Madách-vita azért folyhatott a nemzeti kezdeményezés jegyében, mert az irányító „testvérpárt” vezetői nem ismerték sem Madách Imrét, sem művét. Így, a tudatlanságuk és ismereti hiányaik miatt hallgatószovjet „útmutatók” a kor emberei és az utókor szemében, némileg a hallgatás bölcseinek szerepében maradtak meg.

„Az ember tragédiáját” orosz nyelven a közönség 1904-ben ismerhette meg. Ekkor jelent meg a szakmája szerint zoológus *Holodkovszkij* Tragédia fordítása. A dráma színpadi bemutatására azonban nem került sor. Ily módon az 1950-es években – oroszországi megjelenése után fél évszázaddal – „Az ember tragédiáját”, az irodalmi alkotást szinte senki sem ismerte. De talán nem is igen érdekelte a nagy únióba kényszerített népeket az irodalmi tragédia, amikor hatalmas országuk két világrészre terpeszkedő színpadán az ember tragédiájának valóságos, véres és megsemmisítő felvonásait élték át. A Madách művével kapcsolatos oroszországi ismereti hiányokat egyébként meggyőzően „dokumentálja” *Gyerzsavin és Poljakov* enciklopedikus munkának szánt, 1955-ben Moszkvában megjelent kétkötetes összefoglalása „A népi demokratikus országok klasszikus dramaturgiájá”-ról, amely 18 sorban (!) emlékezik meg Madáchról és műveiről.

Visszatérve a pártideológusok önálló akciójához, különösebb nehézség nélkül felismerhetjük a törekvést, ahogy a hatalomfél-

tés napi és gyakorlati taktikáját alkalmazva, az ideológia területére vitték az általuk felidézett Madách-problémát.

Az ideológia pajzsa biztos védelmet és győzelmet ígért, hiszen senki nem akadt az országban, aki kétségbe merészelt vonni a marxizmus, a történelmi materializmus minden kérdésben érvényes igazságát és meghatározó érvényét.

Aki hasonlót merészelt, azt nyomban a forradalom-, a munkásosztály ellenségeinek táborába taszították, ahonnan rendszerint nem volt visszatérés. Kivételt jelentett valami olyan esemény, amikor a marxista filozófia mindenhatóságának és fölényének látványos demonstrálására volt szükség. Ilyenkor a „tévelygésai” miatt kegyvesztett tudós, hamut hintve a fejére, sűrű mellveregetések között, önkritikának nevezett nyilvános önmocskolás árán olykor visszatérhetett a tudományos életbe „bólogató Jánosnak”. Ám az ilyen eset ritka és kivételes volt. Az „elhajlót” rendszerint a teljes kirekesztés és tudományos megsemmisülés várta. Olykor még fizikai is!

Azokat a kérdéseket, melyeket az ideológiai „tisztázás” ködös világába hurcoltak, nem adatokra támaszkodó elemzés útján, hanem a dialektika csűrös-csavarásával próbálták magyarázni. Ilyen ideológiai téren ment végbe Madách Imre életművének értékelése is.

Ilyen helyzetben egy tudományos alaposágra és valósághűségegre törekvő Madách-portré megrajzolására csak úgy mutatkozott némi remény, ha sikerült a költő életművének vizsgálatát az ideológia homályából a tények és adatok viláosságába átterelni.

Ezen, irodalomtörténeti fordulatként is értékelhető változás sikerét leginkább az *életrajzi megközelítés módszerének alkalmazásával* véltem elérni.

E módszer alkalmazásának lehetőségét az a körülmény teremtette meg és vitte sikerre, hogy 1959 folyamán sikerült meglelnem azokat az okmányokat, amelyek *Madách Imrét egészen új történelmi szerepben, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc "küzdő embereként", Nógrád megye katonai főbiztosaként mutatják be.*

Madách katonai főbiztosi iratainak feltalálásakor a felfedezés örömeinek mámorában először csupán az évszázados „*beteg Madách*” *hiedelem elosztatása* volt céloom és annak bizonyítása, hogy Madách betegsége ellenére is *tevékenyen részt vállalt a forradalom és szabadságharc* küzdelmeiből és az ezzel járó nehézségekből.

Annak felderítése, hogy Madách Imre valóságosan és közvetlenül is részt vett a forradalom és szabadságharc küzdelmeiben, *az 1956-ot követő években azért volt páratlanul fontos, mert nemcsak egy százados, az irodalomtörténelemben immár meggyökeresedett és a költő egész emberi magatartását meghamisító tévedést korrigált, hanem, mert ezen túl, adatok nyilvánosságra hozatalával lehetőség adódott a forradalomról beszélni általában, egy olyan korban, amikor a félelem egy, az egész országot megfertőző görcsös járványt, a társadalmi szájzár nyavalyáját váltotta ki.*

A forradalomról ejtett szó 1956-ot követően, még ha korábbi társadalmi sorsfordulókra, a francia forradalomra, vagy 1848-ra vonatkozott is, félreérthetetlenül egyet jelentett az 1956-os forradalommal. Jól tudták ezt a közvélemény és közgon-

dolkozás diktátorai is, és ezért igyekeztek a forradalom szót kerülni, kivonni a közhasználatból és valami mással helyettesíteni. Ez az óvatosság odáig terjedt, hogy a történeti irodalomban is szünetelt ezen esztendőekben olyan írások publikálása, amelyek a forradalmak érzelem- és gondolatvilágával zavarhatták volna a börtönnel és akasztófával helyreállított „köznyugalmat”.

De egy évszázados történeti tévedés cáfolata – amely Madách 1848-49-es szabadságharcos tevékenységének okmányokkal történő dokumentálásával kapott még nagyobb hangsúlyt – tisztán tudományos jellegűnek tűnt, és alkalmasnak arra, hogy jól elrejtse a forradalomra való emlékeztetés szándékát.

A következőkben mind határozottabbá vált az a felismerés, hogy Madách Imrének a szabadságharcban való részvételét igazoló iratok alkalmas okmánybázist jelentenek egy az *életrajzi kutatás módszerével végzendő új Madách-portré kialakításához*, egyben arra is remény kínálkozott, hogy az életrajzi kutatás módszerével produkált eredmények, újszerűségükkel, lenyűgöző erkölcsi és nemzeti tartalmukkal ki tudják ragadni a „Madách-kérdést” a kommunista ideológia homályából és meggyőzően mutatják meg mindenkinek, hogy egy másfajta kutatás felé történő elmozdulás milyen eredményekhez vezet!

Valóban, az a körülmény, hogy a Madách-kutatások terén az élettörténeti kutatás módszere olyan ragyogó eredménnyel lephette meg a tudományt és közvéleményt, hogy egy száz éves tévedést, a beteg Madách teóriáját a küzdő Madách alakjával cserélhette fel – mégpedig hiteles okmá-

nyokkal igazolva - egyszerre nevetségessé tett minden ideológiai ködösítést, és reprezentálta, hogy új és valóság-hű adatok kizárólag az életrajzi-tényfeltáró módszer alkalmazásával ismerhetők meg, s hogy az írott dokumentumok világosságából egy új és hiteles Madách alak bontakozik ki.

Olyan Madách, aki a társadalmi elméletek és az emberiség sorskérdéseinek gyakorlati próbakövét jelentő mozgalmakban szilárdan és egyértelműen állt a nemzeti függetlenség és a forradalom mellé és erőt véve a beteg test gyengeségein, vállalta a szabadságharc minden nehézségét, fáradsalmát, vesztélyét és következményeit.

Ezt a Madáchot nem vádolhatták többé ideológusok a társadalmi eszmében és történelemfelfogásában jelentkező eltérésekkel, hiszen ez a költő az életét kockáztatta a nemzeti függetlenségért és a társadalmi haladásért, azokért a célokért, melyeket Tragédiájában az emberiség törekvésének végső céljává tett.

Madách Imrének az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban való tevőleges részvételét igazoló okmányok felkutatása tehát új esetvonásokkal rajzolta meg a Madách-portrét és ama igyekezetet is jó eredménnyel szolgálta, hogy a költőt és alkotását élete és tevékenysége, ne pedig pártérdekek nézőpontjáról ítéljék meg. Az új adatok azonban, bármily szilárd alapot jelentettek is egy új szemlélet és alkalmazott kutatási módszer tudományos kidolgozásához, azok társadalmi befogadására, akkor, az 1960-as évek elején nem volt meg a lehetőség. Nem adódott alkalom ezen új ismereteket tartalmazó iratok publikálására a köztudat addigi téves ismereteinek korrigálására. A cenzúra akkori főhivatala, a Kiadói

Főigazgatóság sokáig „fektette” a „*Dokumentumok Madách Imre éleltörténetéhez*” cím alatt összegyűjtött okmányok kéziratát. A Főigazgatóság kitért a kiadás engedélyezése végett bemutatott kézirat írásbeli és részletes elemzése elől.

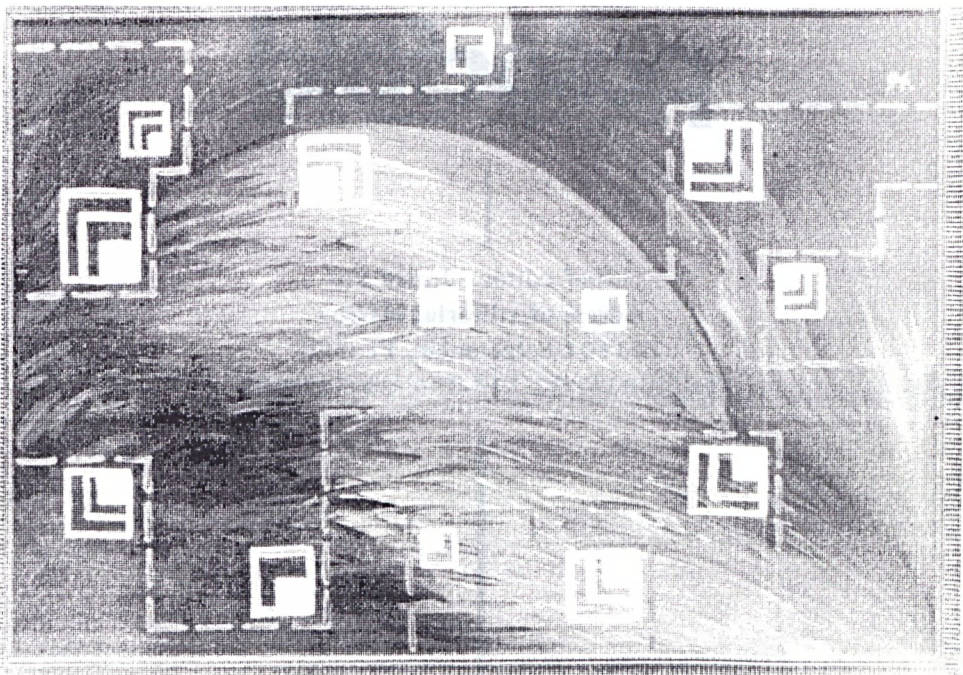
Egyik telefonon közölt vélemény tanúsága szerint a cenzúra-hatóság nagyon is megértette a Madách-téma aktualitását és allegórikus voltát. Célszerűtlennek tartották az 1861-es iratok összekapcsolását és együtt emlegetését az 1848-49-re vonatkozó iratokkal. Nem érvelhettem azzal, hogy ezek szervesen összetartoznak, hiszen Madách - mint oly sokan 1861-ben - a forradalom, a szabadságharc felújítását, az új idők követelményeinek megfelelő folytatását várta az 1861-es változásoktól. A levett forradalom és nemzeti szabadságharc után az 1960-as években, az újrakezdésre történő utalás - még történelmi vonatkozásban is - „ellenforradalmi” agitációnak, mi több felkelésre történő felhívásnak számított, mivel az „újrakezdés” kifejezést és fogalmat a hatalom urai akkoriban a legrövidebb politikai jelszó, a MUK - Márciusban újra kezdjük! - programjával azonosították.

Ennyi politikai tilalomfát állítottak egy nagyjelentőségű, az irodalomtörténet vonatkozó területét gyökeresen módosító tudományos felfedezés közkinccsé tételének útjába. Már semmi remény sem maradt az iratok közlésére Madách Imre halálának 100. évfordulójáig, ezért az iratokat a pesti megyeháza épületében, az egykori kápolna helyiségében, kiállításon tártam a nyilvánosság elé, és létezésükről, az új felfedezés tudományos jelentőségéről dr. Varga Pál rádióriportja révén az egész országra értesülhetett.

A templomi környezet valósággal szentté avatta a kiállított iratokat és az igyekezetet is. Itt, a megyeháza kápolnájában találkozott az iratokkal későbbi kiadójuk, dr. Zólyomi József a balassagyarmati Palóc Múzeum igazgatója és innen, a Tudomány és a Hit kettős szen-

télyéből végre elindulhattak az ismeretlen dokumentumok, hogy új irányba vessék a Madách-kutatásokat.

A következő évtizedek Madách-irodalma és a Madách-kutatások új irányai bizonyítják e küldetés eredményességét.

Stefanovits Péter munkája

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál
Adress of editorial office :
H-3101 Salgótarján, Pf.:270
Tel.:(0036) 32-314-386, 32-311-022